

AZ IGASZÁGOSSÁG ETIKAI, POLITIKAI ÉS MORÁLIS SZEMPONTBÓL

UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE

Az igazságosságot etikai politikai és morális szempontból vizsgálni arra irányuló törekvést jelent, hogy lehetőségeinkhez mérten, a gyakorlati irányultságok nagy területeit felölelő képet alkossunk az igazságosság problémájáról. A három megközelítés azt jelenti, hogy az igazságosságot egymást követően mint *az etikai kérdések értelmezésének átfogó horizontját*, mint *a társadalmi szintű együttműködés kialakításának erkölcsi-politikai elméletét* és mint *a hétköznapi erkölcsi gyakorlat orientációs kritériumát* értelmezzük. Az értelmezésben a vizsgálódás szempontja először az etikai gondolkodásban megalapozott igazságosság-gondolat, másodszor a közösségi együttélés feltételei: a politikai, a jogi és gazdasági viszonyok igazságossága, harmadszor pedig a cselekvő egyén igazságossága: a cselekvésnek az igazságosság szempontjai szerint való orientálása, a beavatkozásra vagy tartozkodásra ösztönző konkrét helyzetekben.

1. AZ IGASZÁGOSSÁG: AZ ERKÖLCSISÉG HORIZONTJA

Az első szempont, tehát az igazságosság-gondolat jelentéstartalmainak feltérképezése az erkölcsi gondolatmenet eszmei összefüggéseinek megteremtésében. Arra keresünk itt magyarázatot, hogy hogyan, milyen megfontolások eredményeképpen gondolhatjuk el az igazságosságot, mint az erkölcsiség értelmezésének horizontját és hogyan értelmezzük az alapvető erkölcsi fogalmakat e horizonton belül.

Az igazságosság kérdése Platón számára, úgy, ahogy az *Állam* című dialógusában megjelenik, a filozófia egyik legmélyebb és legösszetettebb problémáját és a filozófus társadalmi szerepének legradikálisabb, legnagyobbterű megfogalmazását jelenti. Az igazságosság erkölcsi-politikai problémája e dialógus gondolatmenetében, a görög filozófia eredendő problémájának az újrafelvetését jelenti, ugyanis olyan kérdéssel szembesülünk általa, amelynek ontológiai előképe a tökéletes rend, az összeillesztés, az egység és a sokféleség összetartozásának gondolati formája. Az igazságosság ebből a szempontból mindenekelőtt beteljesülő, azaz tökéletes rend, megfelelő arány: az elemek, minőségek, erények viszonyában érvényesülő helyes mérték kifejeződése. Az igazságosságnak ez a szemlélete a görög filozófia klasszikus kor-

szakát jóval megelőző múltba nyúlik vissza. „A *diké* – írta Hugh Lloyd Jones – alapvetően az univerzum rendjét jelenti”¹.

A lét és az élet rendjének e párhuzamossága, a lét és tudás formáinak párhuzamosságához hasonlóan alakul és végső soron a lételveket feltáró elméleti (szemlélődő) bölcelet és a cselekvési-életvezetési elveket megállapító gyakorlati bölcelet gondolati formáinak hasonlóságát eredményezi. Ahogy a személődő bölcelet a jó ideájában megtalálja a legmagasabbrendű és legeredendőbb lét ősformáját, éppúgy találja meg a gyakorlati bölcelet a legkiválóbb lelkialkat és a legtökéletesebb emberi-közösségi rend létrehozó és fenntartó formáját az igazságosságban. A Jó és az igazságosság úgy viszonyulnak egymáshoz tehát, mint a létrend és az emberi-társadalmi rend alapelvei. Ahogy a Jó ideája tökéletes rendbe fogja össze az ideákat és megismerhetővé teszi a gondolkodás számára a szemlélet tárgyait, eszmei létet és igazságot kölcsönözve számukra², éppúgy az igazságosság „létükhöz és igazságukhoz” juttatja a lelkialkatban az emberi lélek funkcióit, a cselekvésben az egyes erényeket, a közösségben pedig az emberi rendeket.

Ha a Jó és az igazságosság az értelem számára felfogható (intelligibilis) rend formaadó és létesítő elvei, akkor az ezeket belátni és legmagasabb fokon megérteni képes embertípus, a filozófus az egyetlen, aki képes megformálni a közösség rendjét, és kivezetni az embereket a látszat-célok és az általuk előidézett fegyelmetlenség, a céltalan és eredménytelen egymásnakfeszülések világából, s akinek ezért, a minden egyes polgár érdekét szolgáló igazságos rend megteremtőjeként és felügyelőjeként minden más ember fölött uralkodnia kell. A platóni igazságosság-felfogás lényege éppen a helyes, azaz az igaz belátáson alapuló uralom és az eszményi rendből adódó, rendeltetésszerű feladatok teljesítésének a gondolatában ragadható meg. A belátás és az ésszerű uralomhoz való alkalmazkodás a feltétele annak, hogy a lélek különböző részei, az egyes erények részt vegyenek az életerény megvalósításában, illetve a társadalom rétegei elvégezhesék a közösség fenntartásában rájuk háruló feladatokat, azaz erőfeszítéseik támogassák, ne pedig akadályozzák egymást. Ebben az értelemben igazságos vagyis „helyesen látó” az, aki önmagán belüli részfunkcióit, az általa elvégzendő társadalmi feladatokat és a tevékenységével megszerezhető javakat mindig az összesség szempontjából látja és elkerüli a részeknek egymás és az egész rovására való túlbecsülését csakúgy, mint a kapzsiságot és önmaga érdemein felüli előtérbe állítását. Az ilyen ember mindent és mindenkit érdemeinek megfelelően értékel és ily módon nemcsak, hogy nem követ el társaival szemben jogtalanságot, hanem egyszersmind

¹ Idézi Alasdair MacIntyre, In. A. M.: *Az erény nyomában. Erkölcsméleti tanulmány*, Osiris, Budapest, 1999. 184.

² Platón: *Állam*, In. *Platón összes művei II.* Európa, Budapest, 1984. 446-447.

mindenkinek meg is adja azt, amit az megérdemel. Mindebből azt látjuk, hogy Platónnál az igazságosság értelmezése erőteljesen kötődött a lélek szerkezetének és az ideák eszményi rendjének gondolatához.

A platóni felfogással ellentétben, amelyben a lét, az ismeret és az erkölcsi-politikai rend ugyanazon metafizikai alapviszonyoknak van alárendelve, s ennél fogva az állam még az emberi lélek egyfajta analógiájára gondolható el, Arisztotelész igazságosság-értelmezése már inkább csak tisztán politikai jellegű, noha nála is előfordul az erény „általános természetére”, „lényegére”, mint „végletek közötti közép”-re való hivatkozás, akárcsak az erények egységének illetve az igazságosságnak a többi erénnyel való belső kapcsolata. Mindazonáltal ez a felfogás az igazságosságot nem metafizikai alapfogalmak, mint az ideák, a lélek részei vagy az állami rendek alapviszonyaival magyarázza, hanem olyan konkrét életviszonyokban jelentkező társadalmi igényekre vezeti vissza mint a javak és megbecsülések elosztása, az igazságszolgáltatás vagy az arányos csere és büntetés.

Arisztotelész szerint az igazságosság a többi erényhez hasonlóan, sajátos közepet jelent két hibás (társadalmi értelemben káros) véglet között, amelyek közül az egyik az „elégtelen” a másik pedig a „túlzás”. Az igazságosság esetében azonban sajátos módon társias, a más javára vonatkozó társadalmi-közösségi hajlandóságról van szó, amely a „túlzás”, illetve az „elégtelenség” helyett a „megfelelő”-t illetve „az arányos”-t valósítja meg a javak elosztása, illetve az érdemtelenül okozott egyenlőtlenségek helyreállítása területén³. Ily módon az igazságosság Arisztotelész számára is az egyéni és társadalmi élet erényeinek összessége szempontjából tekintett kíváncsú rend fontos jellemzője. Olyan rend, amely segít megteremteni és fenntartani az egyéni és közösségi szándékok és célok összhangját, noha itt nem beszélhetünk eleve elrendezett, eszményi hierarchiáról, csupán az emberi létviszonyok „funkcionális” illeszkedéséről, amelyben a szándékok és célok mozgástere az összesség által meghatározott.

A Platónnal és Arisztotelésszel kezdődő klasszikus erkölcsfilozófiai hagyomány szemléletmódjára az igazságosság említett „ kozmikus” felfogása jellemző, amely az igazságosságot az emberi létezőnek a létrendben elfoglalt helyével összhangban értelmezi. Az igazságosság gyakorlati érvényesítése e koncepciókban éppen attól függ, hogy az egyén „fel tud-e emelkedni” vagy sem az „objektív” szemléletének erre a „magaslatára”, függetlenül attól, hogy ez az ideák rendjét, a természet és a társadalom egészének „funkcionális illeszkedését”, vagy a teremtésben adott isteni rendet jelentette.

Az erkölcsiség és az igazságosság „objektív” horizontjának a gondolata a reneszánszsal és a reformációval elvesztette, mind tudományos-világnézeti,

³ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika* Európa, Budapest, 1987. 126-127.

mind pedig egyértelműen bizonyos keresztény-vallási alapját, ugyanis a kopernikuszi világmép, majd a végtelen világegyetem gondolata éppúgy felszámolta az áttekinthető kozmikus rend képzetét, mint ahogy az eleve-elrendelés kálvini dogmája legalábbis kétségessé tette az egyértelműen meghatározott és megismerhető emberi rendeltetés gondolatát. A világnézeti és társadalmi okokat együttevén nem véletlen tehát, hogy az újkorban a korábban megkérdőjelezetlen „objektív” hivatkozási alapokat, az „emberi természet” különböző racionalista, emocionalista, voluntarista felfogásai és az erkölcsiség igazolásának ezekre épített stratégiái váltották fel⁴. Ennek következtében az újkori gondolkodásban az igazságosság kozmikus, „metafizikai” fogalma helyett inkább annak politikaifilozófiai „racionalista-konstruktivista” fogalma került előtérbe.

2. AZ IGASZÁGOSSÁG: AZ ERKÖLCSI-POLITIKAI KÖZÖSSÉG HORIZONTJA

Az újkorban az etikai gondolkodás átalakulása változásokat eredményezett az igazságosság-fogalom értelmezésében is. Ilyen újfajta értelmezés Hume erkölcsi emocionalizmusa, Kant racionális kötelesség-etikája, Mill haszonelvű erkölcsfilozófiája vagy a részben mindezek jelenkori szintézisét megvalósító rawlsi igazságosság-elmélet. Az említett szerzőknél a politikai, jogi és gazdasági viszonyok igazságosságának kérdését az eszmei összefüggéseken túl azok az alapelvek biztosítják, amelyek érvényesülése meghatározza a törvények és intézmények igazságosságát, valamint a társadalmilag preferált attitűdök érvényesülését.

Az együttélés igazságosságának újkori erkölcsi-politikai problémája végső soron azt a kérdést állítja előtérbe, hogy hogyan, milyen eszmék attitűdök, törvények és intézmények révén alakítható ki és tartható fenn az emberek jólétét biztosító politikai közösség és állam. Mint láttuk ez a kérdés már Platónnál és Arisztotelésznel is előfordul, ám valódi horderejét az újkorban tapasztaljuk meg, amikor a tényleges poliszközösségi együttélési viszonyokkal, illetve a középkori hűbériség személyes kötelezettségvállalásaival szemben a gazdasági és politikai közösség alapviszonyait személytelen mechanizmusok, formális, azaz intézményes, jogi és piaci kötelékek biztosítják. Az igazságosságra vonatkozó kérdések lényegében az említett kötelékek „természetes”, azaz általános emberi hajlamokkal egyező vagy ellentétes jellegére, illetve a társadalmi, szokásokban, előírásokban és szerződésekben lefektetett „meterséges” feltételeire kérdeznek rá.

Hume felfogása az igazságosságról az erkölcsi indítékokról szóló átfogóbb elméletének része. Az erkölcsi indítékok a cselekvés előidézői, s ezért

⁴ MacIntyre i.m. 77-79.

voltaképpen ezek képezik a dicséret és helyeslés tárgyát, míg a cselekedetek csak az indítékok „külső jelei”. A cselekedet megítélése ilymódon sose magából a cselekedetből indul ki, hanem a cselekedet mögött feltételezett, természetes (azaz kötelességszerű) indítékokból, amelyek mindazonáltal nem azonosak a pusztá kötelességtudattal. Így például a jószándékú cselekedetek végrehajtóját emberiességéért, nem pedig az emberies cselekedet dicséretességének szem előtt tartásáért dicsérik. Hume kétségbevonhatatlan tételként állítja: *„semmilyen cselekedet nem lehet erényes vagy erkölcsileg jó, ha csupán erkölcsös voltának tudata váltja ki, és nincs valami külön indítéka is természetünkben.”*⁵ Az indíték tehát nem egy tudatos döntés eredménye, hanem „a szenvedélyek megszokott és természetes lefolyása”, amely jellegzetes formát mutat egy bizonyos fajnál vagy embercsoportnál⁶.

Hume érvelése radikálisan partikularista. Nem fogadja el az igazságosság eredeti indítékaként sem az „általános jóindulatot”, azaz a közérdek figyelembe vételét, sem pedig az „egyéni jóindulatot”. Mindez nem jelenti azt, hogy az igazságosság szabályai teljességgel önkényesek lennének, ugyanis a természetes hajlamokkal szemben *mesterségesek* ugyan, de teljes összhangban vannak az emberi szellemnek azzal az elvével, hogy kötelességtudat él benne, sőt amennyiben „természetesnek azt tekintjük, ami megszokott dolog egy bizonyos fajnál” (u.o.), vagy akár elválaszthatatlan tőle, az igazságosság szabályait akár *természeti törvényeknek* is nevezhetjük. Mindazonáltal Hume következetesen kitart amellett, hogy az emberek *„mesterséges intézkedések”* és *„emberi megállapodások”* révén alakítják ki az igazságosság szabályait, amelyek a tulajdon, a jog és a kötelezettség ideájával együtt biztosítják a birtoklás állandóságát, amely „minden más körülménynél szükségesebb feltétele az emberi társadalom megalapításának”⁷.

Éppen a politikai társadalom megalapítása képezi a Hume-i gondolatmenet súlypontját: a természeti állapot bizonytalanságának leküzdésére az emberek létrehozzák a kormányzatot és ezzel együtt a társadalom fenntartása érdekében megfogalmazzák az igazságosság törvényeit: a birtoklás állandóságára, a tulajdon beleegyezéssel való átruházására és az ígéretek teljesítésére vonatkozó törvényeket. A politikai kormányzat létrejötte tehát egyszersmind az igazságos jogrendnek és az erkölcsi közösségnek is a megteremtése, az igazságosság kölcsönösen elfogadott követelményei által. Hume szerint mindezek nem származhatnak természetes hajlamokból, de alkalmasak arra, hogy a társadalom javát lássák benne és természetes érzésekkel támogassák: „Az igazságos jogrend mesterségesen létrehozott dolog ugyan, de az, hogy erkölcsösnek érezzük, természetes a számunkra. Az igazságos cselekedetek csak

⁵ David Hume: *Értekezés az emberi természetről* Gondolat, Budapest, 1976. 652.

⁶ i.m. 659.

⁷ i.m. 668.

azáltal válnak javára a társadalomnak, hogy az emberiség összefog, s egységes viselkedési rendszerhez tartja magát. De ha egyszer alkalmassá váltak arra, hogy előmozdítsák a társadalom javát, *természetszerűleg* dicséretesnek is tartjuk őket. Amennyiben ez nem volna természetes, úgy semmiféle megállapodás vagy összefogás nem tudna ilyen érzelmeket kiváltani belőlünk.”⁸

Az igazságosság, mint kiemelkedő jelentőségű erkölcsi és társadalmi-politikai erény különös hangsúlyt kapott John Stuart Mill haszonelvű etikájában, mint a haszonelvű szemléletmóddal benső összefüggésben levő probléma. Mill számára a haszonelvűség az elvi alapokon felépülő etikák sajátos formája, amelynek egyik alapkérdése a társadalmi együttélési formáknak, vagyis az erkölcsi és jogi intézményeknek az ember szabadságával való összeegyeztethetősége. A hasznosság elve, a maga feloldhatatlanul individuális vonatkozásaival lényegében az egyéni szabadság megkerülhetetlenségének elismerését jelenti. Mill szerint az a tény, hogy a haszonelvű erkölcs az általános boldogságot fogadta el etikai mérceként, azt bizonyítja, hogy érzelmi alapját és erejét az emberiség szociális érzései alkotják, azaz az embereknek az a vágya, hogy egyesüljenek embertársaikkal. Az így elképzelt társulás az emberek közötti egyenlőségi viszonyok feltételei között csakis az összes résztvevő érdekeinek figyelembevételével lehetséges. Ezen alapszik a haszonelvűség és az igazságosság kapcsolata.

Az együttéléssel megerősödő szociális érzések közül a társas együttműködés szempontjából a legfontosabb épp az igazságérzet. Az igazságérzet általában valamely jogosultsághoz kapcsolódó elvárás társadalmi védelméhez, illetve a jogosult személyen esett sérelemnek a társadalmi hasznosság céljából való megbüntetése igényéhez kapcsolódik. A szabadon együttműködő egyének a szabadság feltétele mellett és a legtöbb ember legnagyobb boldogságának érdekében készek figyelembe venni egymás szabadságát. Mill az igazságosságot védő erkölcsi elvek elfogadásának képességét egyenesen a társadalmi együttélésre való alkalmasság előfeltételének tekinti: „Azok az erkölcsi elvek, amelyek elejét veszik, hogy az egyénnek mások sérelmet okozzanak – akár közvetlenül, akár azáltal, hogy akadályozzák abban, hogy szabadon tevékenykedjék saját java elérésére –, azonosak az egyén lelke legmélyén levő erkölcsi elvekkel, azokkal, amelyeket a leginkább érdeke szavak és tettek formájában nyilvánossá tenni és érvényre juttatni. Ezeknek az elveknek a betartásán próbálódik ki és dől el, hogy valaki alkalmas-e rá, hogy az emberi közösség tagja legyen, mert ezen múlik, hogy nem nyűg-e a vele érintkező emberek számára.”⁹. A haszonelvűség tehát elismeri az igazságosság kiemelt társadalmi jelentőségét, ám mégsem tulajdonít az igazságosság elvének a hasznosság

⁸ i.m. 828.

⁹ John Stuart Mill: *A szabadságról. Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest, 1980. 345.

elve mellett azzal egyenrangú, önálló jelentőséget, hanem olyan erkölcsi követelmények közös neveként határozza meg, amelyek „együttesen tekintve magasabban vannak a társadalmi hasznosság mércéjén és ezért jóval nagyobb kötelező erővel rendelkeznek bármi másnál...”¹⁰.

A modern etikai és politikai gondolkodás igazságossággal kapcsolatos eszméinek korszerű szintézisét John Rawls alkotta meg *Az igazságosság elméletében*, amely egyaránt magában foglalja az igazságosság elveinek és a társadalmi intézményekre való alkalmazásának kérdéseit. Rawls úgy véli, hogy az igazságosság a társadalmi együttélés és az intézmények működésének döntő jelentőségű tényezője, amelynek kiindulópontja az a kérdés, hogy a társadalom alapintézményei hogyan osztják el az emberek között a jogokat és kötelességeket.

A rawlsi koncepció alapgondolata, hogy ésszerűen gondolkodó, önérdekük által vezérelt, szabad és egyenlő személyek egy olyan hipotetikus állapotban, amikor egyikük sem ismerné saját helyét, osztálypozícióját és képességeinek értékét egy általuk alapítandó társadalomban, a *méltányosságként felfogott igazságosság* elveit választanák jövőbeli együttműködésük feltételéül. Ezek az elvek: 1. mindenki egyenlően legyen felruházva az alapvető jogokkal és kötelességekkel; 2. a társadalom tagjai között bármely társadalmi vagy gazdasági egyenlőtlenség csak akkor igazságos, ha kárpótlásul előnyöket teremt mindenkinek, különös tekintettel a társadalom legkedvezőtlenebb helyzetben levő tagjaira. Az igazságosságot a méltányosság szempontjából értelmezni azt jelenti, hogy elfogadjuk azt a tételt, miszerint a társadalomnak, ahhoz, hogy mindenkit egyenlően kezeljen és biztosítsa az esélyek egyenlőségét, nagyobb figyelmet kell szentelnie a szerényebb helyzeti adottságokkal rendelkezők polgároknak. Eszerint a szemlélet szerint a kedvezőbb társadalmi rajt-pozíciót senki sem érdemli meg, ám a kiváltságos pozícióból fakadó előnyök a társadalom alapszerkezetének átalakításával felhasználhatók a kevésbé szerencsések támogatására.

Rawlsi értelemben tehát, a lehetőségekből (a szabadságból és a javakból) való megközelítőleg egyenlő, de legalábbis mindenki érdekét figyelembe vevő, igazságos részesedés, az ésszerűen tisztességes társulás alapmotívuma, amely képes megteremteni az eltérő célokat követő egyének között a polgártársi kötelékeket¹¹. A polgártársi és egyszersmind erkölcsi kötelék itt azt jelenti, hogy az emberek együttműködési viszonyaikban kötelezőnek ismerik el és következetesen érvényesítik az igazságosságot, mint magatartási szabályt. Ennélfogva az igazságosságra törekvés a társadalomban jelentős kohéziós erőként jelentkezik, amely megteremti a társadalmi élet előnyeiért versengő igények egyensúlyát és az egyéni élettervek összeegyeztethetőségét.

¹⁰ i.m. 352.

¹¹ John Rawls: *Az igazságosság elmélete* Osiris, Budapest, 1997. 23.

3. AZ IGASZÁGOSSÁG: AZ ERKÖLCSI GYAKORLAT ORIENTÁCIÓS KRITÉRIUMA

A hétköznapi erkölcsi gyakorlat orientációs kritériumaként az igazságosság mindenekelőtt igazságosságra való hajlamot, illetve az igazságosságról való gondolkodásban, valamint a célkitűzések, cselekedetek és megítélések igazságos orientálásának gyakorlati problémáiban való jártasságot jelent. Az ilyen értelemben vett igazságosság az igazságosságra törekvő személy jellemvonása. A megközelítésnek ez az aspektusa implicit módon benne van minden eddig tárgyalt igazságosság-elmélet előfeltevésében, de részletes kifejtésére csak a morálfilozófiai kérdésfelvetés keretei között kerül sor. A morálfilozófiai szemléletmód megköveteli, hogy figyelembe vegyük azoknak a konkrét viszonyoknak a körét és jellegzetességeit, amelyre az igazságosság meghatározott fogalmát alkalmazni kívánjuk, ugyanis mást jelent az igazságosság egyenlő és egyenlőtlen felek között, mást a közéleti szférában és mást a magán-személyek egymás közötti ügyleteiben. Az igazságosság támpontjait a konkrét cselekvés feltételei közepette helyesen kiválasztani azért is nehéz feladat, mert az egyenlőséghez és egyenlőtlenséghez való viszonyulás történelmi időszakonként és kultúránként változik, akárcsak a közélet és a magánélet közötti távolság. Hasonlóképpen fontos mérlegelnünk azt is, hogy egy adott helyzet, adott viszonyainak morális kihívásai egyáltalán az igazságossághoz és igazságtalansághoz vagy más az igazságosságon túlmutató erényekhez szólnak. Így például megvédeni a gyengébbet az erősebbel szemben nemcsak a kettejük közötti aránytalanság helyreállítása, vagyis az igazságosság miatt fontos, hanem egyszerűen azért, mert veszélyeztetett, tehát szüksége van rá. Hasonlóképpen egy vita során nem csak azért nem vágunk egymás szavába, mert a beszédben igazságos kinek-kinek megvárni a maga sorát, hanem pusztán azért sem, mert a társadalmi érintkezés elemi szabályai is ezt követelik, egyszóval, mert jólneveltek vagyunk.

A kortárs morálfilozófiában Heller Ágnes a morál orientatív elvei között (köznapi erények, intézményes szabályok, univerzális maximák) tárgyalja a szimmetrikus reciprocitás igényét, amelynek tartalmát mások önállóságának elismerésében látja¹². Értelmezése szerint „Tisztességes személyek, akik az adás–kapás–viszonzás folyamatában a morális tájékozódás elveihez és a reciprocitás normáihoz tartják magukat – amit kétségkívül megtesznek –, kivétel nélkül csak olyan életformákat választhatnak, amelyek alapján a szimmetrikus reciprocitás azon mintáin alapulnak, amelyeken belül mindenki elismeri a másik önállóságát és tiszteli személyiségét”¹³. Az említett viszonyok tartalmazzák az igazságosság problémájának számos fontos aspektusát, de a szimmetrikus reciprocitás kérdése a *Morálfilozófiában* nem az igaz-

¹² Heller Ágnes: *Morálfilozófia* Cserépfalvi, Budapest, 1996. 70–85.

¹³ i.m. 85.

ságosság egy teljes, átfogó rendjében szerepel, hanem egy körülhatárolt csoportra, az adás–kapás–viszonzás eseteire vonatkozik¹⁴. A probléma kapcsán Heller nem pusztán az igazságosságról beszél, hanem igyekszik áttekinteni az adok–kapok különböző szintjeit, módozatait és formáit irányító szabályozásokat, mércéket és szertartásokat, s azok között csak bizonyos társadalmi és politikai szabályok esetében tartja helyénvalónak az igazságosság kérdéskörébe sorolását, míg másokat egyszerűen a konvenciók és a jómodor eseteinek tekint.

Az adás–kapás–viszonzás esetein túl az igazságosság iránti elkötelezettség nagyobb hangsúllyal jelentkezik az olyan esetekben, amelyekben az emberek nem pusztán „jó ember”-ként, hanem állampolgárokként lépnek kapcsolatba egymással. Az igazságosság természetesen fontos a magánemberek viszonyában is. Ilyenkor mindenekelőtt az igazságosságnak azt az „aranszabályát” kell szem előtt tartanunk, amit Alain (Émile Chartier) a következőképpen fogalmazott meg: „Minden szerződés és csere alkalmával képzeld magad a másik helyébe, de mindazzal együtt, amit tudsz, és minden kényszerszótól oly mentesnek föltételezve magad, amennyire egy ember csak lehet, s nézd meg, az ő helyében jóváhagynád-e ezt a cserét vagy szerződést.”¹⁵ Ezzel szemben a „jó polgár” nem csak esetlegesen, csereügyletek és szerződések alanyaként kerül kapcsolatba az igazságosság kérdéseivel, hanem, amint Heller írja „A jó polgárt az igazságosság és igazságtalanság ügyei foglalkoztatják *a saját államában* („városában”), felelősséget vállal annak *törvényeiért és intézményeiért*”¹⁶. Vállalt feladatának teljesítésében a jó polgárnak néhány sajátos erényre és az azokra felhívó előírások irányítására van szüksége. Ilyen erények a nagyfokú *civil bátorság*, más személyek önállóságának *tisztelete*, az igazságtalanság áldozataival való *szolidaritás* és készség az *ésszerű érvelésre* a gyakorlati diskurzusokban¹⁷. Mindezek olyan erények, amelyek nem azonosak ugyan az igazságossággal, de az igazságosság megvalósításának részei, feltételei. Az igazságosságnak a „jó ember” és a „jó polgár” igazságossága közötti megosztása ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy az erkölcs „univerzalizálódásának, pluralizálódásának és individualizálódásának” (Heller) körülményei között immár nem az igazságosság átfogó szempontjai azok, amelyek iránymutatókká válnak, hanem a szigorúan elkülönülő aspektusok és résszerű szempontok kerülnek előtérbe.

¹⁴ Fontos itt megjegyeznünk, hogy Heller Ágnes egyáltalán nem kerülte meg a problémát, hanem mind *Általános etikájában*, mind *Morálfilozófiájában* foglalkozik vele, emellett viszont *Az igazságosságon túl* címen önálló kötetet is szentelt neki.

¹⁵ Idézi André Comte-Sponville, In. André Comte-Sponville: *Kis könyv a nagy erényekről* Osiris, Budapest, 1998. 88.

¹⁶ Heller, i.m. 180.

¹⁷ i.m. 180–189.